

Robert Pietrygała

Wrocław

 ORCID ID: 0000-0002-7093-8219

OBLICZA WOJNY

TOM 11 • SPOŁECZNE SKUTKI WOJEN

ŁÓDŹ 2024 • ISBN 978-83-8331-661-1 • s. 313-327

<https://doi.org/10.18778/8331-662-8.14>

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNO-GOSPODARCZA WOJSK INŻYNIERYJNYCH WOJSKA POLSKIEGO W LATACH 1945–1956

Streszczenie. Drugą połowę XX w. naznaczyły liczne wojny, kataklizmy, które w konsekwencji powodowały ogromne straty ludzkie, finansowe, jak i materialne. Decydującą rolę podczas sytuacji kryzysowych oraz likwidacji ich skutków odgrywały wojska inżynieryjne. Wynikało to w głównej mierze ze specjalistycznego wyposażenia oraz przystosowania tychże formacji do tego typu działań, które określane są jako działania niemilitarne. Do głównych zadań oddziałów inżynieryjnych w latach 1945–1956 należało w szczególności oczyszczanie terytorium państwa polskiego z resztek min, niewybuchów oraz przedmiotów niebezpiecznych, udział w likwidacji klęsk naturalnych, udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej i resortu obrony narodowej. Ponadto żołnierze tych wojsk brali aktywny udział w odgruzowywaniu kraju, w akcjach żniwnych, wykopkach pól rolnych, pomagali w pracach porządkowych, nieśli pomoc w gaszeniu pożarów, odśnieżaniu szlaków drogowych oraz kolejowych. Wszystkie powyższe zagadnienia zostały na potrzeby niniejszego artykułu syntetycznie wyeksplikowane.

Słowa kluczowe: Okręg Wojskowy, gospodarka narodowa, wojska inżynieryjne, saperzy, rozminowanie, likwidacja klęsk naturalnych, akcje przeciwpowodziowe i przeciwlodowe

Drugą połowę XX w. naznaczyły liczne wojny, kataklizmy, które w konsekwencji powodowały ogromne straty ludzkie, finansowe, jak i materialne. Decydującą rolę podczas sytuacji kryzysowych oraz likwidacji ich skutków odgrywały wojska inżynieryjne. Wynikało to w głównej mierze ze specjalistycznego wyposażenia oraz przystosowania tychże formacji do tego typu działań, które określane są jako działania niemilitarne.

Zaangażowanie wojsk inżynieryjnych w sferze niemilitarnej należy rozpatrywać w trzech aspektach: typowo bojowym, szkoleniowo-produkcyjnym oraz

społecznym¹. Wszystkie powyższe zagadnienia należy na potrzeby niniejszego artykułu syntetycznie wyeksplikować.

Do głównych zadań w sferze bojowej i szkolno-produkcyjnej należało w szczególności oczyszczanie terytorium państwa polskiego z resztek min, niewybuchów oraz przedmiotów niebezpiecznych, udział w likwidacji klęsk naturalnych, udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej i resortu obrony narodowej. Z kolei na zadania w obszarze społecznym składał się udział w odgruzowywaniu kraju, pomoc w akcjach żniwnych, wykopkach płodów rolnych, w pracach porządkowych, pomoc w gaszeniu pożarów, odśnieżaniu szlaków drogowych oraz kolejowych.

Strategiczne położenie państwa polskiego oraz świadomość, że z terytorium Polski w końcowej fazie II wojny światowej zostanie przeprowadzone główne natarcie z kierunku wschodniego na Berlin, wymusiły na dowództwie niemieckim zaminowanie głównych rubieży obronnych. Dodatkowo ciężkie walki, które były prowadzone na terytorium państwa polskiego w końcowym okresie wojny, wymuszały na oddziałach Armii Czerwonej, jak również oddziałach Wojska Polskiego, zakładanie pól minowych w celu obrony zdobytych przyczółków (np. sandomierskiego, magnuszewskiego czy puławskiego) oraz obrony przed ewentualnym kontratakiem.

Wszystkie powyżej wymienione działania uczyniły z Polski po zakończeniu działań wojennych terytorium z ogromnymi obszarami zaminowania. Dlatego też jednym z pierwszych zadań, jakie postawiono przed Wojskiem Polskim (dalej: WP) tuż po zakończeniu działań zbrojnych, było rozminowanie i oczyszczenie kraju z pozostawionych na terytorium Polski min i różnego rodzaju niewypałów. Było to kluczowe dla rozpoczęcia odbudowy i gospodarczego funkcjonowania zniszczonego państwa polskiego. Obszar kraju, który podlegał sprawdzeniu przez jednostki wojsk inżynieryjnych, sięgał blisko 80%, z czego 20 000 km² terytorium Polski uznano za obszar gęsto bądź średnio zaminowany².

Uwzględniając warunki geograficzne, a także długotrwałość i intensywność działań bojowych prowadzonych na terytorium Polski, wyznaczono następujące

¹ Z. CUTTER, *Funkcja niemilitarna wojsk inżynieryjnych w latach 1957–1979 jako postulat badawczy*, [w:] *Wojna – Wojsko – Historia Wojskowości. Problemy i kierunki badań historyczno-wojskowych. Księga Jubileuszowa na 50-lecie Zakładu Historii Wojskowości Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu*, red. M. FRANZ, Z. PILARCZYK, Poznań 2019, s. 333.

² F. KACZMARSKI, S. SOROKA, *Wojska inżynieryjne LWP 1945–1979*, Warszawa 1982, s. 162.

strefy rozminowania: rejon wschodni, rejon północno-wschodni, rejon dolnej Wisły, rejon zachodni i południowo-zachodni³.

Akcja rozminowywania obszarów Polski zapoczątkowana została jeszcze w trakcie działań wojennych. 28 lutego 1945 r. Naczelny Dowódca WP wydał rozkaz nr 032 „W sprawie przeprowadzenia ogólnego rozminowania oswobodzonych terenów Rzeczypospolitej Polskiej”⁴. Rozminowaniem terenów wchodzących w skład państwa polskiego kierował ówczesny dowódca wojsk inżynieryjno-saperskich WP gen. bryg. Stanisław Lisowski. Na podstawie powyższego rozkazu dowódca wojsk inżynieryjno-saperskich wydał z kolei w dniu 5 marca 1945 r.⁵ rozkaz w sprawie szczegółowych wytycznych dotyczących rozminowywania, zadania dla poszczególnych jednostek oraz wzory dokumentów ewidencyjnych. Jednym z obszarów o największym zagęszczeniu min i jednocześnie przysparzającym najwięcej trudności w rozminowywaniu był rejon Przełęczy Dukielskiej, zwanej potocznie „Doliną Śmierci”.

Obszar ten został poddany intensywnemu minowaniu przed, jak i w trakcie operacji dukielsko-preszowskiej⁶, trwającej od 8 września do 28 listopada 1944 r.⁷

Sama Przeleęcz Dukielska pełniła rolę strategiczną. Jest najniżej położonym przejściem w paśmie Karpat i wiedzie przez nią najkrótsza droga przez Karpaty

³ Rejon wschodni obejmował swoim zasięgiem: odcinek północny (od jeziora Rospuda do Dębe nad Narwią), odcinek nadwiślański (widły rzeki Narwi i Wisły do Słupca), przyczółek warecko-magnuszewski (brzeg rzeki Pilica do ujścia Wisły, do Warki przez Grabów, Głowaczów do rzeki Radomka), przyczółek puławski (od Wisły przez Bronowice, Dobrosławów, Ignaców, Andrzejów do Chotczy Dolnej), przyczółek sandomierski (od Zawichostu na południe od Opatowa przez Boćkowice, Łągów, Raków, Szydłów do miasta Rataje nad Wisłą), odcinek południowy (od Słupca przez Radomyśl Wielki, Dębicę, Jasło, tereny pomiędzy Jasłem a Krosnem, Żmigrodem a Duklą do Przełęczy Dukielskiej; rejon północno wschodni obejmował: obszar tzw. Prus Wschodnich (rejon Goldapi, Olecka, Grajewa, Węgorzewa, Giżycka, Orzysza, Piszu, Ryni, Mragowa, Braniewa, Elbląga oraz Gierłży; rejon dolnej Wisły obejmował obszar od Torunia do Gdańska, natomiast rejon południowo-zachodni i zachodni obejmował obszary: od Trzebiatowa wzdłuż wybrzeża Bałtyku do Zalewu Szczecińskiego, wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej do Zgorzelca, Przedgórze Sudeckie do Karpat w okolicę Żywca. *Vide*: Z. BARSZCZEWSKI, *Przywrócone życie. Rozminowanie ziem polskich*, Warszawa 1998, s. 21–25; H. ZOTCZYK, *Historia 5 Mazurskiej Brygady Saperów 1944-1947*, Warszawa 1964, s. 129–134; F. KACZMARSKI, S. SOROKA, *op. cit.*, s. 160–165.

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe, SG., t. 322, s. 25.

⁵ F. KACZMARSKI, S. SOROKA, *op. cit.*, s. 47.

⁶ Operacja dukielsko-preszowska spotykana jest również pod nazwą operacji karpacko-dukielskiej, ofensywy dukielskiej czy też bitwy o Przeleęcz Dukielską. Z. PROCHÁZKA, *Vojenské dějiny Československa*, Praha 1988, t. 4, s. 554.

⁷ *Ibidem*, s. 556.

do Słowacji. Otoczona wzniesieniami, stanowiła doskonały punkt obrony. Ukształtowanie terenu w pełni wykorzystało niemieckie dowództwo, przygotowując trzy rubieże obronne: dwie na przedgórzu i jedną (główną) na grzbiecie gór.

Oprócz Przełęczy Dukielskiej do obszarów o niezwykle silnym zaminowaniu zaliczały się: rejon Gubina, Gierłóży oraz Kołobrzegu. Wyjątkowo niebezpiecznym rejonem dla prowadzenia akcji rozminowywania był rejon wspomnianego Gubina ze wzgórzem (Wzniesienie Gubińskie) nad rz. Nysą Łużycką, który z racji wielu ofiar wśród saperów nazywano „Górą śmierci”.

W samym tylko 1945 r. sprawdzono i rozminowano obszar o powierzchni 271 840 km² wraz z 32 880 miejscowościami. Z kolei w 1946 r. rozpoczęła się planowana na listopad–grudzień 1945 r. akcja powtórnego rozminowania. Warto wspomnieć, że w pierwszych latach powojennych działalność oddziałów inżynieryjnych w rozminowywaniu kraju nie była w pełni ewidencjonowana⁸. Choć dane przytoczone za lata 1945–1950 są głównie sumaryczne, to obrazują wysiłek włożony przez jednostki inżynieryjne w odbudowę powojennej Polski. Wczesne lata powojenne były najbardziej intensywnym okresem w pracy saperów pod względem rozminowywania i oczyszczania terenu.

Praca oddziałów inżynieryjnych nie kończyła się na przeprowadzeniu akcji rozminowywania i oczyszczania terenu. Później często udzielano pomocy w zaoraniu oczyszczonej z min ziemi. Do roku 1950 zaorano w ten sposób 7200 ha ziemi oczyszczonej z pól minowych⁹.

Wykaz zewidencjonowanych unieszkodliwionych min, niewybuchów, różnego rodzaju amunicji za lata 1945–1950 przedstawia się następująco: miny przeciwpiechotne (787 651), miny przeciwpancerne (511 899), pociski artyleryjskie (909 077), granaty moździerzowe (148 388), granaty ręczne (29 095), pancerfausty (26 192), bomby lotnicze (13 294) oraz inne niebezpieczne przedmioty (3 629 692) – łącznie daje to 6 055 288 szt. przedmiotów niebezpiecznych¹⁰. Był to niezwykle trudny okres dla saperów i niewiele różnił się od warunków wojennych; żołnierze spędzali wiele czasu poza koszarami, a akcje rozminowywania przeplatały ze szkoleniem bojowym. Choć z każdym rokiem malała liczba rozbrajanych niebezpiecznych przedmiotów (m.in. pocisków, min itp.), to w ogólnym rozrachunku nadal była imponująca.

⁸ *Ibidem*, s. 250.

⁹ Z. BARSZCZEWSKI, *op. cit.*, s. 13–15.

¹⁰ *Ibidem*, s. 14.

Z upływem lat i prowadzonej w tym czasie akcji rozminowywania zmniejszała się liczba terenów, na których zalegały niewybuchy. Po formalnie zakończonej akcji rozminowywania kraju w 1956 r. najczęściej amunicji wykrywano przy różnego rodzaju pracach ziemnych, melioracyjnych oraz przy odgruzowaniu (zob. tabela 1).

Tabela 1

Zestawienie wyników rozminowania Polski w latach 1945–1956

Lata	Liczba zdjętych min	Liczba zniszczonej amunicji (bomby, pociski, granaty itp.)	Liczba zaangażowanych sił	Straty zabici/ranni
1945	10 240 327	22 460 784	33 bsap	464/515
1946	2 954 413	7 181 413	19 bsap	74/67
1947	1 197 806	4 410 098	11 bsap	46/39
1948	173 743	4 461 795	9 bsap	10/14
1949	25 735	2 325 516	9 bsap	4/3
1950	28 122	3 380 386	15 bsap	5/4
1951	12 493	2 615 245	10 bsap	0/2
1952	24 843	1 153 703	14 bsap	5/2
1953	40 527	1 152 401	12 bsap	5/2
1954	28 536	2 494 358	17 bsap	2/5
1955	10 735	3 157 844	15 bsap	3/8
1956	26 234	3 423 747	15 bsap	1/6
Razem	14 780 716	58 805 541	–	627/674

Źródło: opracowanie własne na podstawie Z. BARSZCZEWSKI, *op. cit.*, s. 324.

Blisko 11-letni okres rozminowywania Polski pokazał, że rok 1945 nie dla wszystkich rodzajów wojsk był równoznaczny z zakończeniem działań wojennych i powrotem w rodzinne strony. Dla jednostek saperów był to okres wytężonej, trudnej i niebezpiecznej pracy, nierzadko okupionej stratami przewyższającymi te, które zostały poniesione w trakcie działań wojennych. Akcja

rozminowania jest przykładem poświęcenia saperów, dzięki którym możliwy stał się powrót okupowanej Polski do normalnego funkcjonowania, a sami saperzy zasłużyli sobie na miano pierwszych bohaterów czasu pokoju.

Nie mniej ważnym aspektem było angażowanie się oddziałów inżynieryjnych w akcje przeciwlodowe oraz przeciwpowodziowe, a także pomoc w walce z pożarami i skutkami huraganów.

Ze względu na charakter i specyfikę warunków geograficznych Polski, a w szczególności warunków hydrologiczno-meteorologicznych, najczęstszymi żywiołami z którymi musiały się zmagać wojska inżynieryjno-saperskie, były powodzie oraz akcje przeciwlodowe. Oba żywioły często były ze sobą powiązane, zwłaszcza w okresie wiosennym, kiedy zagrożenie powodziowe występowało na skutek topnienia śniegów lub spływu lodów, zagrażających budowłom hydrotechnicznym, wałom przeciwpowodziowym i prowizorycznym mostom. Spływające lody tworzą lokalne spiętrzenia, co z kolei stwarzało zagrożenie w postaci większych wylewów rzek, a w terenach obwałowanych groziło przerwaniem wałów przeciwpowodziowych. Wystąpienie powodzi na skutek zatopień lodowych jest tym większe, im większa jest grubość pokrywy lodowej na rzekach, co z kolei zmniejsza przepływ wody w rzekach.

Z racji specjalistycznego, technicznego sprzętu, który znajdował się na wyposażeniu wojsk inżynieryjnych, żołnierze tychże oddziałów stanowili kluczowe ogniwo w niesieniu pomocy przy zapobieganiu i likwidowaniu klęsk żywiołowych. Wykorzystanie pododdziałów inżynieryjnych miało różnorakie natężenie i zależało od potrzeby chwili oraz możliwości technicznych służb cywilnych. W latach powojennych żołnierze byli angażowani na masową skalę, bowiem ze względu na znaczne zniszczenie kraju, a także brak odpowiedniego sprzętu w służbach cywilnych pomoc w likwidacjach klęsk żywiołowych spoczywała głównie na barkach żołnierzy.

Za ochronę przeciwpowodziową w Polsce odpowiedzialny był powołany do życia 19 lipca 1946 roku przez Prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów cywilny organ, jakim był Główny Komitet Przeciwpowodziowy (dalej GKP)¹¹ i podległe mu komitety niższego szczebla (gromadzkie, powiatowe i wojewódzkie). GKP miał do dyspozycji siły zarówno cywilne, jak i wojskowe, a podejmowane decyzje miały moc natychmiastowego wykonania. W 1961 r.

¹¹ Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 16 stycznia 1950 r. w sprawie regulaminu Głównego Komitetu Przeciwpowodziowego, M.P. 1950, nr 16, poz. 163.

przyznano ponadto poszczególnym prezydiom rad narodowych uprawnienia, na podstawie których powoływano lokalne komitety przeciwpowodziowe z możliwością ustalania formy organizacyjnej tychże komitetów¹² (taki stan rzeczy obowiązywał do roku 1975, kiedy to po zmianie podziału administracyjnego kraju część komitetów niższego szczebla – gromadzkie i powiatowe – przestało istnieć).

Na płaszczyźnie militarnej za ochronę przeciwpowodziową i przeciwlodową od lat powojennych do roku 1963 odpowiadało szefostwo Wojsk Inżynieryjnych Ministerstwa Obrony Narodowej, które koordynowało działalność wszystkich rodzajów wojsk biorących udział w akcjach i było odpowiedzialne za jej prawidłowy przebieg¹³.

Do chwili rozpoczęcia akcji przeciwlodowej jednostki inżynieryjne opracowywały dokumentację zgodną z instrukcjami organizacji oraz prowadzenia akcji przeciwlodowej i przeciwpowodziowej. Następnie, zgodnie z przygotowaną dokumentacją, pododdziały przeprowadzały praktyczne szkolenia z zakresu ochrony mostów, wysadzania zatorów, jak również bezpieczeństwa podczas akcji.

Akcje przeciwpowodziowe i przeciwlodowe planowane były przez dowódców oddziałów inżynieryjnych wyznaczonych do prowadzenia akcji na podstawie rozkazu dowódcy danego Okręgu, którzy z kolei opracowywali własne plany akcji według wzorów podanych w „Instrukcji organizacji i prowadzenia akcji przeciwlodowej i przeciwpowodziowej”¹⁴. W pierwszej kolejności chronione były mosty drewniane lub posiadające drewniane elementy, oraz miejsca, gdzie w latach ubiegłych gromadziły się zatory lodowe. Obiekty do przewidzianej ochrony były zgłaszane przez Wojewódzkie Komitety Przeciwpowodziowe. Ponadto każdy dowódca musiał zorganizować własne siły odwodowe w sile pluton-kompania, które w pełni wyposażone czekały na ewentualne rozkazy¹⁵.

¹² Uchwała nr 244 Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1961 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Głównego Komitetu Przeciwpowodziowego i terenowych komitetów przeciwpowodziowych, M.P. 1961 nr 70 poz. 207; Prawo wodne, Ustawa z dnia 30 maja 1962 r., Dz.U. 1962 r., nr 34 poz. 158.

¹³ Od roku 1963 ogólne kierownictwo akcjami przeciwpowodziowymi i przeciwlodowymi powierzono Głównemu Inspektorowi Obrony Terytorialnej Kraju, natomiast bezpośrednie dowodzenie nad wojskami biorącymi udział w akcjach spoczywało w rękach Szefostwa Wojsk Inżynieryjnych – zarówno na szczeblu MON, jak również na szczeblach terenowych, czyli poszczególnych OW. Podział ten był wynikiem przypisanych na stałe zadań poszczególnym dowództwom, *ibidem*.

¹⁴ Archiwum Wojskowe Oleśnica (dalej: AWO) 011216/6/61, t. 4, s. 83, *Wytoczne organizacji i prowadzenia akcji przeciwlodowej i przeciwpowodziowej na 1959 rok nr 077 z dnia 3 lutego 1959 r.*

¹⁵ *Ibidem*, s. 86–87.

O tym, by w akcjach przeciwpowodziowych i przeciwlodowych w pierwszej kolejności użyć wojsk inżynieryjnych, decydował Minister Obrony Narodowej (dalej MON). Wynikało to z zarządzenia wydanego w dniu 30 grudnia 1954 r.¹⁶ Za kierowanie i kontrolę nad akcjami przeciwlodowymi i przeciwpowodziowymi odpowiedzialny był szef wojsk inżynieryjnych właściwego Okręgu.

Na czas trwania akcji poza jednostkami inżynieryjnymi Okręgu w odwodzie szefa wojsk inżynieryjnych pozostawały dwie kompanie:

- pontonowa (wypożyczona w samochody do przewozu ludzi, trzy BAW, trzy PTG, środki awaryjno-ratunkowe, środki zapalające oraz materiały wybuchowe);
- saperów (wypożyczona w samochody do przewozu ludzi, środki awaryjno-ratunkowe i zapalające, materiały wybuchowe oraz trzy BAW, amfibie kołowe na bazie samochodu ciężarowego ZiŁ-485 – tzw. BAW, i trzy pływające transportery gaśnicowe – tzw. PTG)¹⁷.

W przypadku gdyby wyznaczone pododdziały wojsk inżynieryjnych okazały się niewystarczające, do akcji miały wejść oddziały innych rodzajów wojsk. Oddziałom inżynieryjnym rozkaz wymarszu wydawał szef wojsk inżynieryjnych Okręgu na wniosek wojewódzkiego komitetu przeciwpowodziowego (w sytuacjach nadzwyczajnych komitetu powiatowego). W sytuacjach nagłych o wymarszu pododdziałów mógł decydować dowódca danej jednostki. Zobowiązany był wówczas do niezwłocznego powiadomienia o takim fakcie szefa wojsk inżynieryjnych macierzystego Okręgu Wojskowego. W celu lepszej współpracy i właściwego użycia wojsk dowódca Okręgu wyznaczył koordynatorów wojskowych dla wojewódzkich komitetów przeciwpowodziowych. Byli nimi: zastępca szefa wojsk inżynieryjnych w Okręgu (pomocnik szefa wydziału operacyjnego szefostwa wojsk inżynieryjnych Okręgu Wojskowego), np. dla terenu województwa wrocławskiego, dowódca 4 psap dla terenu województwa poznańskiego, szef sztabu 4 psap dla terenu województwa zielonogórskiego, szef sztabu 1 ppont. dla terenu województwa łódzkiego, dowódca 18 bsap. dla terenu województwa opolskiego¹⁸.

W czasie trwania akcji za łączność pomiędzy pododdziałami odpowiadał szef łączności danego Okręgu, a szef służby zdrowia odpowiadał za zabezpieczenie medyczne oddziałów biorących udział w akcji. Żołnierze biorący udział w akcji

¹⁶ AWO 011501/12/65, T 4/II, s. 40, *Rozkaz dowódcy Śląskiego Okręgu Wojskowego (dalej ŚOW) nr 0206 z dnia 30 grudnia 1963 roku.*

¹⁷ *Ibidem*, s. 41.

¹⁸ *Ibidem*, s. 41–42.

przeciwłodowej i przeciwpowodziowej poza swymi macierzystymi garnizonami otrzymywali dodatek saperski, którego wysokość określana była przez zarządzenie MON nr 31 z dnia 31 czerwca 1958 r. ust.1 § 26, a także bezpłatne wyżywienie¹⁹.

Pomimo istnienia dokładnych instrukcji postępowania oraz przypisanych podczas akcji przeciwłodowych i przeciwpowodziowych zadań, w praktyce wyglądało to już zupełnie inaczej. Komitety przeciwpowodziowe nie były dobrze zorganizowane, nie posiadały odpowiedniej liczby worków, nierzadko pojawiały się problemy z podejmowaniem decyzji, z byle błahych powodów wzywano samobieżne środki transportowe, zdarzało się również, że brakowało osób odpowiedzialnych za kierowanie akcją przeciwpowodziową²⁰. W efekcie liczone, że z wszystkimi napotkanymi trudnościami poradzi sobie wojsko.

Użycie niektórych sprzętów wymagało bezpośredniej zgody i rozkazu dowódcy wojsk inżynieryjnych. Tak było w przypadku użycia samobieżnych środków przeprawowych. W rezultacie do 1956 r. podczas akcji nie uszkodzono żadnego takiego pojazdu²¹. Decyzja o wydawaniu bezpośredniej zgody na wykorzystanie pojazdów typu BAW czy PTG wynikała z tego, że wcześniej często używano takich pojazdów w nieuzasadnionych sytuacjach, np. kiedy stan wody był niski, co skutkowało uszkodzeniem infrastruktury drogowej.

Dążąc do lepszego przepływu informacji między oddziałami inżynieryjnymi zaangażowanymi w pomoc, utworzono stanowisko oficera dyżurnego ds. udziału wojska w likwidacji klęsk żywiołowych²². Zadaniem oficera było gromadzenie informacji nt. bieżącej sytuacji przeciwłodowej i przeciwpowodziowej na terenie całego Okręgu Wojskowego z podziałem na poszczególne województwa oraz bieżące rozeznanie w zaangażowaniu poszczególnych jednostek w tego typu akcje.

W późniejszych latach, wraz z nabywaniem doświadczenia w likwidacji skutków powodzi i zatorów lodowych, wprowadzano coraz bardziej szczegółowe instrukcje i procedury mające na celu poprawę w zakresie właściwej decyzyjności²³.

¹⁹ *Ibidem*, s. 42–43.

²⁰ AWO 015060/28/68, T 21, s. 152, *Sprawozdanie z udziału wojsk w akcji przeciwpowodziowej na terenie ŚOW w 1965 r.*

²¹ AWO 011501/12/65, T 4/II, s. 4, *Pismo szefa wojsk inżynieryjnych ŚOW nr pf473 z dnia 12 lipca 1962 r.*

²² AWO 013651/10/66, T 4/II, s. 7, *Rozkaz dowódcy ŚOW nr 017/OTK z dnia 14 lutego 1963 r. w sprawie udziału wojsk w likwidacji klęsk żywiołowych.*

²³ Zaczęły się one pojawiać już w lat siedemdziesiątych XX w. i dotyczyły np. kolejności ewakuacji ludzi oraz inwentarza żywego. Według ówczesnych wytycznych ewakuacja ludzi i inwentarza żywego

Największy udział wojsk inżynieryjnych przypada na pierwsze dwie dekady po zakończeniu działań wojennych.

Tak znaczące zaangażowanie pododdziałów wojsk inżynieryjno-saperskich w akcjach przeciwpowodziowych w pierwszych kilkunastu latach po wojnie wiązało się z przyjętym wówczas modelem zwalczania powodzi. Był to w przeważającej mierze model obronny, a zmiana na styl ofensywny nastąpiła dopiero po wybudowaniu i oddaniu do użytkowania zbiorników retencyjnych, a w szczególności Solińskiego, Czarniańskiego oraz Głębinowa.

Charakterystyka ukształtowania terenu naszego państwa powodowała, że praktycznie co roku (nierzadko dwa razy w roku) wojska inżynieryjno-saperskie wykorzystywane były do walki z żywiołem. Nie wszystkie wylewy rzek były jednakowo katastrofalne w skutkach i nie zawsze wystąpienie wody z rzek było równoznaczne z użyciem wojska przy likwidowaniu związanych z tym szkód.

Wieloletnie doświadczenie w praktycznym działaniu oddziałów inżynieryjnych biorących udział w zapobieganiu i likwidowaniu klęsk żywiołowych pozwoliły na wypracowanie odpowiednich metod, procedur oraz technik prowadzenia działań zapobiegawczo-ratowniczych. Stały się one następnie schematem dla innych resortów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne polskiego państwa.

Oprócz pomocy w zapobieganiu i likwidacji klęsk żywiołowych żołnierze wojsk inżynieryjnych wydatnie pomagali w odbudowywaniu gospodarki narodowej i infrastruktury wojskowej. Były to typowe rodzaje zadań i prac realizowanych przez wojska inżynieryjne w ramach szeroko rozumianej działalności szkoleniowo-produkcyjnej²⁴.

Prace w tym zakresie skupiały się na udziale w odgruzowywaniu kraju, odbudowie infrastruktury drogowej i kolejowej, w akcjach żniwnych, w pracach porządkowych, w akcjach odśnieżania szlaków drogowych, jak i kolejowych.

powinna rozpoczynać się w ciągu 2–3 godzin od chwili zgłoszenia. Aby to było możliwe, postanowiono, iż odpowiednie siły i środki muszą być zgromadzone na zagrożonych terenach już w momencie ogłoszenia stanu alarmowego. W pierwszej kolejności przerzucane miały być środki desantowe i łodzie płaskodenne z silnikami zaburtowymi, które w każdej chwili miały być do dyspozycji szefa wojewódzkiego sztabu wojskowego, który był bezpośrednio odpowiedzialny za akcję pomocy wojskowej na terenie województwa, AWO 11-2958/84/48, T 13, s. 237–238, *Sprawozdanie z udziału wojsk w akcji przeciwpowodziowej na terenie ŚOW w roku 1972*.

²⁴ Z. CUTTER, *op. cit.*, s. 335.

Z zaangażowania wojska w odbudowę gospodarki państwo czerpało korzyści ekonomiczne, a żołnierz zyskiwał sposobność zdobycia kompetencji specjalistycznych jako ważnego i niezbędnego składnika szkolenia praktycznego.

Do najczęstszych prac wykonywanych w tym zakresie należały: budowa i modernizacja lotnisk oraz budynków koszarowych, budowa baz szkoleniowych czy zaplecza techniczno-garażowego, budowa dróg, mostów i przepustów wodnych. Ponadto wykonywano szereg prac doraźnych, takich jak pomoc przy budowie obiektów użyteczności publicznej (szkół, obiektów rekreacyjno-sportowych), remontowanie istniejących dróg, wysadzanie obiektów różnego przeznaczenia (np. kominów fabrycznych, starych budynków), budowa przystani i kładek kajakowych czy oczyszczanie zbiorników wodnych.

Zaangażowanie wojsk inżynieryjnych w pomoc społeczeństwu i gospodarce narodowej było niezbędne. Wynikało to w dużej mierze z faktu, że znaczny obszar państwa polskiego był areną zacieklých walk, a stąd terenem powstałych w wyniku działań wojennych ogromnych zniszczeń.

Na początku lat pięćdziesiątych XX w. po wprowadzeniu wykazu ewidencjonowania prac zaczęto je przeliczać na roboczogodziny wraz z ekwiwalentem kwotowym. Zaangażowanie żołnierzy poszczególnych oddziałów wojsk inżynieryjnych było każdorazowo uzależnione od zadań szkoleniowych, jak również stopnia ukończenia wojsk. Wydzielanie żołnierzy do prac nie mogło wpływać na normalne funkcjonowanie jednostki oraz osłabienie jej gotowości bojowej. Ponadto część prac na rzecz gospodarki była ujmowana w planach szkoleniowych i traktowana jako podnoszenie kwalifikacji oraz umiejętności poszczególnych oddziałów (tak było np. w przypadku budowy mostów czy dróg)²⁵.

Ustabilizowanie sytuacji międzynarodowej w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XX w. i zaniechanie nadmiernej militaryzacji kraju dały oddziałom inżynieryjnym większą możliwość zaangażowania się w prace na rzecz gospodarki. Wymiernym tego efektem było np. wybudowanie przez pododdziały inżynieryjne ŚOW i oddanie do użyteczności społecznej 26 mostów drewnianych o łącznej długości 961 mb oraz dziewięciu mostów stalowych i żelbetonowych o łącznej długości 303 mb²⁶. Podobnie wyglądało zaangażowanie się wojska w pozostałych Okręgach Wojskowych.

²⁵ AWO 013937/9/66, T 10/II, s. 241, *Sprawozdanie z realizacji programu szkolenia pododdziałów I Warszawskiego Pułku Pontonowego w 1963 r.*

²⁶ *Ibidem*, s. 10–11.

Zdarzało się, że prace żołnierzy na rzecz gospodarki narodowej wpływały negatywnie na proces szkolenia jednostek, co skutkowało otrzymywaniem przez oddziały niższych ocen w trakcie kontroli. W związku z tym postanowiono uregulować prawne zasady wykorzystania jednostek inżynieryjnych w akcjach niesienia pomocy na rzecz społeczeństwa. Zgodnie z ówczyste przyjętymi wytycznymi, np. w czasie prac żniwnych i wykopkowych przyjmowano zasadę, że najmniejszą niepodzielną grupą pracującą w jednym Państwowym Gospodarstwie Rolnym była grupa licząca 40–50 żołnierzy. Grupą taką dowodził dowódca wyznaczony ze sztabu ZT, który odpowiadał za utrzymanie dyscypliny i wychowanie polityczne. Przed wyjazdem grupy w wyznaczony rejon dowódca zobowiązany był do przeprowadzenia z żołnierzami pogadanki nt. bezpieczeństwa i dyscypliny pracy. Umowy pracy z żołnierzami zawierane były po uprzedniej akceptacji przez oddział finansów i wydział prawny danego Okręgu. Ponadto dowódcy poszczególnych oddziałów mieli zakaz angażowania żołnierzy do prac nieobjętych planami²⁷. W późniejszych latach całość spraw związanych z udziałem żołnierzy w pracach na rzecz gospodarki narodowej regulowało zarządzenie Ministra Obrony Narodowej (z dnia 6 czerwca 1963)²⁸. Uczestnictwo żołnierzy w pracach na rzecz gospodarki narodowej odbywało się w ramach szkolenia w zakresie wykonywania zadań dotyczących obrony terytorialnej kraju, pomocy gospodarczej dla kraju oraz jako akcji polityczno-wychowawczej. Aby podnieść efektywność prac wykonywanych przez pododdziały, wprowadzano między nimi współzawodnictwo. Dotyczyło ono zarówno poszczególnych drużyn czy plutonów, jak i całych kompanii.

Szkolenie jednostek wojskowych w ramach prac wykonywanych na rzecz gospodarki narodowej musiało być uwzględniane w programie szkolenia wojsk²⁹. Zgodnie z wytycznymi ministra spraw wewnętrznych jednostki inżynieryjne powinny w ciągu roku kalendarzowego przez okres pięciu miesięcy brać udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej. Wyjątkiem były jednostki pontonowo-mostowe, które brały udział w pracach przez okres jednego miesiąca,

²⁷ AWO 013937/9/66, T 10/II, s. 53, *Wyciąg z planu wykorzystania wojsk ŚOW do prac realizowanych w gospodarce narodowej w 1963 r.*

²⁸ AWO 015693/13/69, T 22, s. 42, *Wytyczne szefa zarządu politycznego Śląskiego Okręgu Wojskowego w sprawie pracy partyjno-politycznej z żołnierzami biorącymi udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej.*

²⁹ AWO 015693/13/69, T 22, s. 42, *Zarządzenie ministra obrony narodowej nr 143/63 z dnia 21 września 1963 r.*

i szkoły podoficerskie, które były angażowane na okres jednego tygodnia. Aby nie utrudniać procesu szkolenia, w pracach na rzecz gospodarki narodowej nie mogło jednorazowo brać udział więcej niż 20% stanu osobowego. Określone były ponadto zasady transportu żołnierzy z garnizonu na miejsce prac i z powrotem. W przypadku odległości, która wynosiła powyżej 100 km, transport odbywał się tylko i wyłącznie koleją. Jeśli odległość była mniejsza, transport mógł odbywać się przy pomocy samochodów przystosowanych do przewozu ludzi³⁰.

Wraz ze wzrostem nasycenia sprzętem specjalistycznym wojska inżynieryjne coraz częściej świadczyły usługi na rzecz społeczeństwa; wg. gen. Zdzisława Barszczewskiego: „Prace na rzecz gospodarki wynikały często z braku wyspecjalizowanych firm na rynku, wojsko poza tym robiło to często dokładniej i taniej”³¹. Wojska inżynieryjne świadczyły w tym czasie bardzo szeroki wachlarz usług na rzecz państwa i społeczeństwa. Oprócz standardowych akcji żniwnych pododdziały inżynieryjne brały udział w przebudowie i budowie różnorodnych zakładów produkcyjnych oraz szkół³².

Generał Z. Barszczewski wspomina, że „wprowadzane w późniejszych latach regulacje o ogólnym limicie miesięcznych prac na rzecz gospodarki narodowej rujnowało szkolenie całkowicie, nie przerabiano części tematów szkoleniowych, oddziały były gorzej wyszkolone, wpływało to na stan dyscypliny i morale”³³.

Pomimo zakłócania procesu szkolenia oraz obniżenia poziomu dyscypliny pomoc żołnierzy niejednokrotnie okazywała się kluczowa i niezbędna. Niosąc ratunek, zyskiwali szacunek i wdzięczność społeczeństwa w trudnej powojennej politycznej rzeczywistości. Przedstawiony opis zadań i prac wykonywanych przez wojska inżynieryjne w ciągu kilkunastu lat od czasu zakończenia działań wojennych, których celem była pomoc w odbudowie państwa polskiego, nie wyczerpuje oczywiście całości zagadnienia, a jedynie sygnalizuje tę problematykę. Wojska inżynieryjne po dziś dzień niosą pomoc wszędzie tam, gdzie wymaga tego sytuacja, wypełniając tym samym swój wojskowy obowiązek służby narodowi i polskiemu państwu.

³⁰ *Ibidem*, s. 60.

³¹ Wywiad z gen. Z. Barszczewskim z dnia 28 VII 2014 r.

³² Do tego typu zadań należały m.in. odbudowa zakładów „Rokita” w Brzegu Dolnym czy prowadzenie wyburzeń oraz wykopów na terenie Jelczańskich Zakładów Samochodowych – *Krótki zarys historii wojsk inżynieryjnych Śląskiego Okręgu Wojskowego*, s. 26, zbiory prywatne gen. Z. Barszczewskiego.

³³ Wywiad z gen. Z. Barszczewskim z dnia 28 VII 2014 r.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Wojskowe w Oleśnicy

Analizy, materiały rozliczeniowe, sprawozdania, protokoły kontroli, meldunki, notatki służbowe, rozkazy, zestawienia, zarządzenia, opracowania

Zespoły akt:

2 Batalionu Saperów z lat 1946–1956

5 Batalionu Saperów z lat 1948–1956

14 Batalionu Saperów z lat 1948–1957

16 Batalionu Saperów z lat 1948–1956

18 Batalionu Saperów z lat 1946–1957

21 Batalionu Saperów z lat 1948–1958

36 Batalionu Saperów z lat 1954–1956

55 Batalionu Saperów z lat 1951–1956

64 Batalionu Saperów z lat 1951–1956

65 Batalionu Saperów z lat 1951–1956

4 Nadwarciańskiej Brygady Saperów, Gorzów Wielkopolski z lat 1946–1957

4 Okręgowego Składu Sprzętu Inżynieryjno-Saperskiego z lat 1950–1956

7 Pułku Pontonowego z lat 1954–1956

7 Zmotoryzowanego Pułku Pontonowego z lat 1951–1954

Dowództwa Śląskiego Okręgu Wojskowego z lat 1952–1960

Oficerskiej Szkoły Inżyniersko-Saperskiej im. Jakuba Jasińskiego z lat 1948–1953

Oficerskiej Szkoły Saperskiej Wojska Polskiego z lat 1945–1947

Źródła drukowane

Dekrety Rady Ministrów za lata 1946–1951.

Sprawozdania z udziału wojsk w akcji przeciwpowodziowej na terenie ŚOW za lata 1945–1956.

Sprawozdanie z realizacji programu szkolenia pododdziałów 1 Warszawskiego Pułku Pontonowego za lata 1955–1963.

Uchwały Rady Ministrów za lata 1945–1956.

Wyciąg z planu wykorzystania wojsk ŚOW do prac realizowanych w gospodarce narodowej w 1963 r.

Wytoczne organizacji i prowadzenia akcji przeciwlodowej i przeciwpowodziowej za lata 1950–1959.

Wytoczne szefa zarządu politycznego Śląskiego Okręgu Wojskowego w sprawie pracy partyjno-politycznej z żołnierzami biorącymi udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej za lata 1950–1956.

Zarządzenia Ministra Administracji Publicznej za lata 1945–1956.

Zarządzenia Ministra Obrony Narodowej za lata 1946–1956.

Opracowania

BARSZCZEWSKI Z., *Przywrócone życiu. Rozminowanie ziem polskich*, Warszawa 1998.

CUTTER Z., *Funkcja niemilitarna wojsk inżynieryjnych w latach 1957–1979 jako postulat badawczy*, [w:] *Wojna – Wojsko – Historia Wojskowości. Problemy i kierunki badań historyczno-wojskowych. Księga Jubileuszowa na 50-lecie Zakładu Historii Wojskowości Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu*, red. M. FRANZ, Z. PILARCZYK, Poznań 2019, s. 337–344.

KACZMARSKI F., SOROKA S., *Wojska inżynieryjne LWP 1945–1979*, Warszawa 1982.

PROCHÁZKA Z., *Vojenské dějiny Československa*, Praha 1988.

ZOTCZYK H., *Historia 5 Mazurskiej Brygady Saperów 1944–1947*, Warszawa 1964.

Robert Pietrygała

SOCIO-ECONOMIC ACTIVITIES OF THE ENGINEERING CORPS OF THE POLISH ARMY IN THE YEARS 1945–1956

Summary. The second half of the 20th century was marked by numerous wars and disasters, which consequently caused enormous human, financial, and material losses. Engineering troops played a decisive role in the activities in the face of crises and the elimination of their consequences. This role was mainly determined by the specialized equipment and the adaptation of these formations to this type of operations, which are referred to as non-military operations. The main tasks of the engineering units in 1945–1956 included in particular clearing the territory of the Polish state of the remnants of mines, unexploded ordnance, and dangerous objects, participation in the elimination of natural disasters, and participation in works for the benefit of the national economy and the Ministry of National Defence. Moreover, the soldiers of these troops took an active part in clearing the country of debris, came to the aid of harvesting operations, digging up agricultural produce, assisted in clean-up work, helped in fire extinguishing, and cleared snow from roads and railways. All of the above issues have been synthesized for this article.

Keywords: Military District, national economy, engineering troops, sappers, demining, elimination of natural disasters, flood actions and anti-snow and ice actions